

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE
DOI Number: 10.53844/flsf.1166062

SPINOZA'NIN GEOMETRİK YÖNTEMİNİN DESCARTES'İN MATHESIS UNIVERSALIS PROJESİ VE YÖNTEM ANLAYIŞI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Ebru AYDIN ÇAĞLIYAN¹

ÖZ

Bu çalışmada amacım Spinoza'nın geometrik yönteminin Descartes'a dayanan kökenlerini göstermeye çalışmaktır. Descartes aritmetik ve geometriye dayanan evrensel bir bilim (mathesis universalis) kurmak istemiştir. Onun bu konudaki fikirleri kendi yöntem anlayışında da belirleyicidir. Descartes'ın mathesis universalis düşüncesi ve yöntem anlayışı Spinoza'nın geometrik yöntem anlayışının şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur. Çalışmamda Spinoza'nın geometrik yönteminin nasıl şekillendiğini göstermek için Birinci Kısımda Descartes'ın mathesis universalis projesini ve yöntem anlayışını inceledim. Bu bağlamda onun geometrik düzen hakkındaki fikirlerini ele aldım. İkinci kısımda ise Spinoza'nın geometrik yöntem anlayışının nasıl doğduğunu göstermek amacıyla, hala Descartes'ın yöntem konusundaki etkilerinin görüldüğü Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme başlıklı çalışmasından Ethica'ya kadar olan eserlerini araştırmam bağlamında geometrik yöntemin uygulanması bakımından inceledim. Spinoza'nın geometrik yönteminin geçtiği aşamalar onun geometrik yönteminin zaman içinde nasıl gelişip değiştiğini göstermektedir. Spinoza geometrik yöntemle yazma konusunda Descartes'tan ileri gitmiş, her konuda geometrik yöntemin kullanılabilirliğini söylemiştir.

Anahtar kelimeler: Spinoza, Descartes, geometrik yöntem, mathesis universalis, Ethica, ahlak.

INVESTIGATION OF SPINOZA'S GEOMETRICAL METHOD IN THE CONTEXT OF DESCARTES' MATHESIS UNIVERSALIS PROJECT AND UNDERSTANDING OF METHOD

ABSTRACT

In this study, my aim is to investigate the effect of Descartes' understanding of science and method on Spinoza's geometrical method. Descartes wanted to establish a universal science (mathesis universalis) based on arithmetic and geometry. His ideas about this universal science also shaped his understanding of method. Descartes' idea of mathesis universalis and his understanding of method were also directly effective in shaping Spinoza's understanding of geometrical method. Since I wanted to show how Spinoza's geometrical method was shaped in my work, I examined Descartes' mathesis universalis project and his understanding of method in the First Part. In this context, I discussed his ideas about geometric order. In the Second Part, in order to show the origins of Spinoza's understanding of geometrical method, I discussed Spinoza's works from Tractatus de Intellectus Emendatione, which was influenced by Descartes, to the Ethics in terms of geometrical method. My study aims to show that Spinoza's geometrical method did not emerge suddenly and developed through many stages up to the Ethics, his geometrical method was shaped in time.

Key words: Spinoza, Descartes, geometrical method, mathesis universalis, Ethics, moral

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara / Türkiye
E-posta: ebru.aydin7@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1906-9406

Makalenin geliş tarihi: 23.08.2022
Makalenin kabul tarihi: 27.09.2022

Submission Date: 23 August 2022
Approval Date: 27 September 2022

Giriş

Bu çalışmada Spinoza'nın birden fazla eserinde kullandığı geometrik yöntemin kökenlerini ve Descartes'ın *mathesis universalis* düşüncesinin ve yöntem anlayışının onun geometrik yöntemine olan etkilerini incelemeye çalışacağım. Spinoza geometrik yöntemini ilk olarak *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* (1663) adlı eserinde kullanır. Bu eserde Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri ve Meditasyonlar* kitaplarının en temel düşüncelerini geometrik yöntemle uygun olarak yeniden yazar. Peki Spinoza niçin Descartes'ın en temel düşüncelerini geometrik yöntemle yazma girişiminde bulunmuştur? Spinoza'nın dediğine göre Descartes felsefesini geometrik yöntemle anlatmasının en önemli sebebi kendi öğrencilerine Descartes'ı daha iyi anlatmaktır. Descartes'ın felsefi düşüncelerini anlatmanın en iyi yolu ona göre hiç şüphesiz geometrik-matematik yöntemi kullanmaktır. Spinoza'ya göre geometrik yöntem aslında Descartes için de en uygun araştırma yöntemlerinden biridir; tanımlar, postülatlar ve aksiyomlardan oluşan bu yöntem tartışılan konuları daha duru bir şekilde açıklamaktadır. Nitekim Descartes hem aritmetiğe hem de geometriye dayanan çözümleyici bir yöntemi kendine örnek almıştır. Onun bu yöntem anlayışı Descartes'tan sonra Spinoza'nın yöntem anlayışını da belirlemiştir.

Descartes, *Meditasyonlar*'a yapılan ikinci itirazlara verdiği yanıt hariç hiçbir eserinde doğrudan geometrik yöntemi kullanmasa bile pek çok eserinde bu yöntemden bahsetmiştir; Aristoteles'in *Organon*'da dile getirdiği mantıksal yöntemle karşı çözümleyici yöntemi savunmuştur.² Çalışmamızın *Birinci Kısım*nda Descartes'ın aritmetik ve geometriye dayanan evrensel bir bilim olarak nitelediği *mathesis universalis* projesini ele alacağım. Bununla birlikte *mathesis universalis* düşüncesiyle şekillenen geometrik yöntem konusunda söylediklerini inceleyeceğim. *İkinci Kısım*da ise Spinoza'nın Descartes'ın en temel fikirlerini geometrik yöntemle yazmasına ve onun Descartes'tan etkilenecek oluşturduğu bu geometrik yönteminin kendi felsefesindeki yerine bakacağım. Çalışmamızın *Sonuç* kısmında ise Spinoza'nın geometrik yönteminde Descartes'ın *mathesis universalis* projesinin ve yöntem anlayışının etkili olduğunu göstereceğim.

1. Descartes'ın Mathesis Universalis Projesi ve Yöntem Anlayışı

1.1. Descartes'ın Aklın Yönetimi İçin Kuralları ve Mathesis Universalis Projesi

² Çözümleyici yöntem ise Bacon'nun *Novum Organum* adlı eserinde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bacon bu eserinde Aristoteles'in mantıksal yöntemine karşı yeni bir yöntem anlayışını savunur.

Felsefe tarihinde matematik vurgusu Pythagoras'la başlamıştır. Platon *Devlet* adlı eserinde matematiğe yani aritmetik ve geometriye özel bir yer vermiştir. Platon'a göre geometri her zaman varolanı bilmeye yarar, değişmeyen bilgisidir.³ Aristoteles ise bilimler sınıflamasında fizik ve matematik arasında önemli bir ayrım yapmıştır. Ona göre bilimler teorik, pratik ve poetik olmak üzere üçe ayrılırlar. Aristoteles üç teorik bilimden söz etmektedir: fizik, matematik ve teoloji. Aristoteles'e göre fizik bilimi, varlıkları hareketli olmaları bakımından ele alır, onları varlık olmaları bakımından incelemeyebilir. Teorik bilimlerden ikincisi olan matematik ise sayılar ve şekiller gibi değişmeyen nesnelere uğraşır.⁴ Aristoteles'e göre her şeyde matematik kesinlik aramamak gerekir. Çünkü matematik kesinlik ancak maddesi olmayan varlıklar söz konusu olduğunda beklenebilir. Doğanın tümü madde içerdiği için matematiğin yöntemi doğa bilimlerinin yöntemi değildir.⁵ Aristoteles'e göre fizik biliminde matematik yöntem kullanılamasa bile optik bilimi tıpkı gökbilim ve müzik gibi bir *mathematica media*'dir yani konuları matematiksel olarak incelenebildiği için matematiksel olan bilimler kategorisinde yer almaktadır. Aristoteles'in fizik ve matematik konularında söylediklerine rağmen onun optik matematiği optik dışında fizik biliminin sorunlarını incelemek için kullanmıştır. Ona göre Aristoteles'in matematiksel bilim olarak sınıflandırdığı "optik fiziksel dünyayı anlamının bir anahtarı"dır.⁶ Grosseteste böylece fiziğin matematikselleştirilmesinin temellerini atmıştır. Ondan sonra özellikle Galileo ile birlikte matematik ve fizik arasında yakın bir ilişki kurulmuş hatta fizik tamamen matematikselleştirilmiştir. Ona göre evren matematik dilinde yazılmıştır ve onu anlamının tek yolu matematiğin dilini bilmektir.

Descartes da çağının bilim anlayışına uygun olarak Galileo gibi bir geometrik fizik projesi içindedir. Descartes'ın özellikle felsefi yöntem ve aklın yönetimi hakkındaki kitapları doğrudan onun geometri anlayışı ile ilgilidir. Onun geometrik temelli metodolojik anlayışından sadece Spinoza değil çağdaşları Galileo ve Torricelli de etkilenmiştir. Ayrıca çağının *bilimlerin birliği* (*unity of sciences*) ve evrensel bilim (*universal science*) arayışı konularındaki araştırmalarda da Bacon'la birlikte belirleyici olmuştur. Nitekim Bacon, Descartes ve Leibniz gibi düşünürler hem evrensel bir bilim arayışındadırlar hem de bilimlerin birliği fikrini savunmuşlardır. Bu bağlamda Descartes'a göre

³ Platon, *Devlet*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcöz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 247

⁴ Aristoteles, *Metafizik*, çev.: Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996, 455, 456, (1061 b-20)

⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 152 (995 a 15-20)

⁶ Alexandre Koyré, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev.: Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010, 67, 68

aklın kendisi tüm bilimlerde bir ve aynı olduğundan bütün bilimler birbirleriyle ayrılmaz bir ilişki içindedir. Dolayısıyla hakikati araştırırken bütün bilimler birbirine bağlı olduğu için bilimleri birbirinden ayırmadan çalışmak gerekir.⁷ Descartes için bütün bilimlerde kullanılacak tek bir doğru yöntem vardır, o da geometrik yöntemdir.

Descartes her ne kadar hiçbir eserini doğrudan geometrik yöntemle yazmamış olsa da eserlerinde sık sık geometrik yöntemin önemini vurgulamıştır. Onun amacı *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*'da açıkça belirttiği gibi *mathesis universalis* yani matematiğe dayanan evrensel bir bilim kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda kendinden önce yoğun şekilde yapılan bilimsel ve felsefi araştırma konusundaki yöntem tartışmalarına dahil olmuştur; Tıpkı Bacon gibi Aristoteles'in *Organon*'da ortaya koyduğu mantıksal yöntem anlayışına itiraz etmiştir.

Ahlak, bilgi ve bilim konularına odaklanan Descartes'ın felsefesinin temel amacı, hakikatin mümkün ve bilinebilir olduğunu göstermektir. Bu hakikat de insanlar tarafından aklın doğru kullanımı aracılığıyla bilinebilir. Aklın doğru bir yöntemle kullanımının sonucunda bilim ortaya çıkar. Ona göre her bilim kesin (*certain*) ve apaçık (*évident*) bir bilgidir.⁸ Aklın doğru kullanımı ise ancak doğru bir yöntemle olanaklıdır. Dolayısıyla onun çalışmalarının asıl amacı karşımıza çıkan konularda sağlam ve doğru yargılara varmayı sağlayacak bir yöntem bulmaktır. Descartes bunun için en kesin bilimlerden biri olarak gördüğü matematiği (aritmetik ve geometriyi) örnek alır. Bu bilimin en temelinde açık ve seçik olan kesin çıkarımlar bulunmaktadır. Ona göre bilimsel bilgi başka türlü edinilemez.

Descartes yöntem araştırmasından önce bu konuyla bağlantılı olarak anlığımızın (*enténdement*) yanılmadan uzak iki ediminden söz eder. Bunlar *sezgi* ve *tümdengelim*dir. Sezgi aklın ışığından kaynaklanan imgelemin yanıltıcı yargısından uzak, saf zekanın biçim verdiği herhangi bir şüpheye yer bırakmayan kavramdır. Descartes'e göre zihinsel sezgi ile pek çok önemli olgu görülebilir. Sezgide bulunan apaçıklık ve kesinlik her türlü akıl yürütme için gereklidir.⁹ Sezgi ile tümdengelim arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Tümdengelimde ilk ilkelerin kendisi dolaysız olarak sezgi ile bilinir. İlk ilkelerden çıkarılan sonuçlara ise tümdengelim yoluyla ulaşılır. İşte Descartes'e göre aklın en önemli iki unsuru sezgi ve tümdengelimdir; bilime götüren en

⁷ J.Mittelstrass, The Philosopher's Conception of Mathesis Universalis from Descartes to Leibniz, *Annals of Science* 36:6 (2006):593-610, 595-596

⁸ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev.: Müntekim Ökmen, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1999, 11

⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 16

güvenilir yol bunlardır. Bu yol tanrısal konulara inanmamıza engel değildir, inancının akılsal temelleri de aklın sonucu olan sezgi ve tümdengelim ile bulunabilir.¹⁰ Ancak sadece sezgi ve tümdengelim bilimsel konularda doğruya ulaşmak için yeterli değildir; doğruyu aramak için yöntem zorunludur.

Descartes'e göre "bir şey üzerine doğru olanı methodsuz aramaktan ise hiç aramamak daha iyidir" çünkü ona göre "şu kesindir ki, böyle düzensiz olarak, bulanık düşüncelerle yapılmış incelemeler doğal ışığı karartır, aklın gözlerini bağlar."¹¹ Yöntem kesin ve uygulanması kolay kurallardır, yanlışlığı doğru diye almayı engeller, yöntem kullanan kimse bilgisini adım adım artırarak hakikate ulaşır.

Descartes'a göre matematik yani aritmetik ve geometri yanlışlık ve belirsizlik kusurlarından başışıktır. Yapılması gereken matematiksel kesinliğin titizlikle incelenmesidir. Descartes matematiksel kesinliğin aradığı yöntem için önemini vurguladıktan sonra şeyleri bilmenin ancak deney ve tümdengelim yoluyla mümkün olduğunu söyler. Ona göre şeylerle ilgili deneyler çoğu zaman yanıltıcı olabilir ancak tümdengelim insan aklı için en uygun bilme şeklidir. Bütün mümkün yanlışların sebebi iyi kavranılmamış deneyler veya bu deneylere bağlı olarak derinlemesine düşünülmemiş temelsiz yargılardır. Bu noktada bilim dalları içinde yalnız aritmetik ve geometrinin çok daha kesin olmalarının nedeni ortaya çıkmaktadır: "çünkü bir tek onlar deneyin şüpheli gösterebileceği hiçbir varsayım ile ilgisi olmayan arı ve yalın konuları ele alırlar ve bütünüyle akla uygun bir çıkarsama ile varılan sonuçlardan oluşurlar."¹² Aritmetik ve geometri, yani matematik yanılmanın en az mümkün olduğu bilim dalıdır. Descartes yöntem araştırması yaparken aritmetik ve geometrik tanıtlamalardaki gibi bir kesinliğe sahip olmayan hiçbir konuyla ilgilenmeyeceğini belirtir. Bundan sonra geometri bilimindeki çözümlenmeye dayanan tanıtlamaları inceler.

Descartes'a göre eskilerin şekiller için kullandığı çözümlenmeye dayanan geometriyle birlikte yine çözümlenmeye dayanan bir tür aritmetik gelişmiştir. Aritmetikte ve geometride kullanılan bu çözümlenme yöntemi sadece bunlarla sınırlı kalmayıp diğer bilimlerde de kullanılabilir. Ancak Descartes'ın temel amacı çözümlenmeye dayanan matematiksel yöntemi sadece mevcut bilimlerde kullanmak değil, bu yöntemi temel alan yeni bir bilim dalı kurmaktır. Bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: "düşüncemi yakından izleyecek olan birisi benim burada ele aldığım şeyin sıradan matematikle bir ilgisi

¹⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 17

¹¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 18

¹² Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 12, 13

olmadığını, bunların, bölümlerinden birisi değil, sadece giysisi olduğu bir başka bilim dalı ileri sürdüğümü kolayca görecektir.”¹³

Descartes'ın sözünü ettiği bu yeni bilim dalı yani *mathesis universalis* tüm bilgilerin kaynağı olan insan aklının ilk kavramlarını içermektedir. Bilim dalının doğuşu ise onun matematikçileri eleştirmesine dayanmaktadır. Ona göre aritmetik ve geometri dalları her ne kadar kesin yargılardan oluşsalar da pek çok örnekte vardıkları sonuçlara nasıl ulaştıkları konunun uzmanları tarafından bile yeteri kadar açıklanamamıştır. Aritmetik ve geometriyle uğraşanların kullandığı çoğu zaman rastlantı sonucu bulunmuş olan ve hayale dayanan yüzeysel tanıtımlar (*démonstration*) neredeyse akli kullanma alışkanlığını bile kaybettirecek düzeye gelmiştir.¹⁴ Bu nedenle artık aritmetik ve geometri dışında derin ve genel bir matematik araştırması yapılmalıdır; astronomi, müzik, optik, mekanik ve daha bunun gibi pek çok bilimin neden matematiğin bölümleri sayıldığı ortaya koyulmalıdır. Descartes böylesi bir araştırma için ilkin matematik sözcüğünün etimolojisinin incelenmesi gerektiğini söyler.¹⁵ Matematik yani *mathesis* Eski Yunanca μάθησις (*máthēsis*) bilim ya da öğrenme anlamına gelmektedir.

Descartes *Aklın Yönetimi İçin Kurallar* kitabının IV.Kural'ında dile getirdiği *mathesis universalis* kavramını Adriaan van Roomen'den almıştır.¹⁶ Roomen aritmetik ve geometriyi belirli matematiksel kesinlikler zemininde birleştiren bütünlüklü bir matematiksel bilim projesi geliştirir. Bu projeye göre *mathesis universalis* saf ve uygulamalı matematiğin temellerini oluşturur. *Mathesis univarsalis* bir yanıla matematik için *prima mathematica*'dır yani ilk matematiktir.¹⁷ Bu bilimin dayandığı en temel kavramlardan birisi ise nicelik kavramıdır; *Mathesis univarsalis* Ortaçağ'da ilk üniversitelerde felsefe dersleri kapsamında işlenen dört temel sanat olan aritmetik, geometri, müzik ve astronomiden oluşan *quadrivium*'u da akla getirmektedir.¹⁸ Descartes Roomen'den aldığı *mathesis univarsalis* kavramını daha açık kılarak değiştirir; kavramın ölçüye, hesaplamaya ve sıralamaya dayanan yanına dikkat çeker. Ona göre “yalnız sıra ve ölçü kullanılarak incelenen her şey matematiğe aittir, bu ölçünün sayılarda, şekillerde, yıldızlarda, seslerde ya da herhangi bir konuda olmasının önemi yoktur.”¹⁹ Descartes'e göre *mathesis universalis* geometri ve

¹³ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 20

¹⁴ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 23

¹⁵ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 23

¹⁶ Frédéric de Buzon, “The Cambridge Descartes Lexicon” içinde *Mathesis Universalis*, ed Lawrence Rolan 475-478 New York: Cambridge University Press, 2016, 476

¹⁷ Burada πρώτη φιλοσοφία - *prōtē philosophia* (ilk felsefe) kavramını hatırlayabiliriz.

¹⁸ Ortaçağ'da üniversitelerde işlenen diğer sanatlar ise *trivium* adı altında mantık, gramer ve retoriktir.

¹⁹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 23

aritmetikten farklı olarak sayılara ve şekillere değil, sıralamaya ve ölçmeye dayanır. Dolayısıyla ölçme ve sıralamanın yapılabildiği her şey *mathesis universalis*'e dahil edilebilir. Bu bakımdan bu bilim matematiğin bölümleri olarak adlandırılan diğer bilimleri de kapsar.²⁰

Descartes *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*'ın XIV. Kural'ında *mathesis universalis*'in inceleme nesnelere neler olduğunu belirlerken ölçme ve sıralama dışında onlarla yakından ilgili olan boyut (*dimension*), birlik (*unité*), şekil (*figure*) kavramlarını da inceler. Bu kavramların yanında tartışmaya büyüklük kavramı da dahil edilir. Descartes'a göre boyut, inceleme nesnesinin ölçülebilir yanından başka bir şey değildir: "buna göre cisim boyutları yalnızca en, boy ve derinlik değildir, öznelere (subjecta) kendisine göre ölçüldüğü ağırlık da boyuttur, hız devrimin boyutudur ve bu türden sonsuza kadar uzanan başkaları."²¹ Şu hâlde Descartes'a göre bir şeyi birçok parçaya bölmek de boyut konusuyla doğrudan ilişkilidir, şeyleri kendisine göre hesapladığımız tam bir boyuttur. Bu yaklaşıma göre parçaları bütüne olan oranları ile ele almak saymak demektir; parçaları bölünebilir bir şey olarak bütüne bakıyorsak ölçmek söz konusudur. Bu noktada *mathesis universalis*'in üç önemli vasfı ortaya çıkmaktadır. Bunlar nicelikleri, büyüklükleri ve çoklukları ölçmek, hesaplamak ve sıralamaktır. Bu söz edilen vasıflar sayesinde şüphe edilmeyen kesin bilgiye ulaşılır. Descartes *mathesis universalis* bilimini bazı eserlerinde *pure mathematics* (saf matematik) olarak adlandırmaktadır.

1.2. Descartes'ın Yöntem Anlayışı: *Metot Üzerine Konuşma*

Descartes'ın *mathesis universalis* hakkında söyledikleri onun yöntem anlayışını da belirlemiştir, burada doğrudan geometriyi örnek almıştır. *Metot Üzerine Konuşma*'da akli iyi kullanmak için yöntem araştırması yaparken ilkin mantığı ve matematiği (geometricilerin kullandığı analizi ve cebiri) incelediğini söyler. Ona göre özellikle Aristoteles mantığındaki kıyas (syllogism) ve genel olarak birçok kuraldan oluşan mantık yeni bir şey öğretmekten çok bilinen şeyleri başkalarına açıklama işine yaramaktadır.²² Öte yandan mantıkta bulunan birçok zararlı ve gereksiz kurallar bu açıklama işini zorlaştırmaktadır. Cebir de bir takım kural ve sayıların boyunduruğu altında kaldığı için karışık ve karanlık bir sanat haline gelmiştir. Geometri ise bazı bakımlardan şekilleri inceleme işiyle kendisini sınırlandırmıştır. Dolayısıyla Descartes'a göre yapılması gereken hem mantığın, hem cebirin, hem de geometrinin elverişli yanlarını alan ve onların

²⁰ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 23

²¹ Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, 87,88

²² Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev.: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul,1994, 20,21

kusurlarını çıkararak başka bir metot aramaktır. Böylece Descartes Aristoteles mantığına dayanan, kendi zamanına kadar bütün Ortaçağ boyunca kullanılan ve çeşitli kurallardan oluşan mantıksal yöntem yerine dört kuraldan oluşan yeni bir yöntem ortaya koymuştur. Bu yeni yöntemin dört kuralı şu şekildedir:

“Birincisi, doğruluğunu apaçık olarak bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek: yani aceleyle yargıya varmaktan ve ön yargılara sapla anmaktan dikkatle kaçınmak ve vardığım yargılarda ancak kendilerinden şüphe edilmeyecek derecede açık ve seçik olarak kavradığım şeylere yer vermektir.

İkincisi, inceleyeceğim güçlükleri daha iyi çözümlmek için her birini mümkün olduğu ve gerektiği kadar bölümlere ayırmaktır.

Üçüncüsü, en basit ve anlaşılması en kolay şeylerden başlayarak, tıpkı bir merdivenden basamak basamak çıkar gibi, en bileşik şeylerin bilgisine yavaş yavaş yükselmek için -hatta doğal olarak birbirleri ardınca sıralanan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu varsayarak- düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmektir.

Sonuncusu ise, hiçbir şeyi atlamadığımdan emin olmak için her yanda eksiksiz varsayımlar ve genel kontroller yapmaktır.”²³

174

Descartes yukarıda alıntıladığımız dört adımdan oluşan kuralları geometricilerin en güç kanıtlarına ulaşmakta kullandıkları basit ve kolay bir akıl yürütme yöntemi olarak görür. Bu yöntemle birlikte doğru olmayan hiçbir şeyi doğru diye almamak gerektiğinin ve bir konuda araştırma yaparken gereken sırayı izlemenin önemi ortaya çıkmıştır. Artık yeni yöntem sayesinde en zor konularda bile hakikate ulaşmak daha kolay hale gelmiştir; aklın daha etkin kullanımıyla birlikte incelenen şeyler daha açık ve seçik bir şekilde kavranacaktır.

Görüldüğü gibi Descartes *mathesis universalis* yani matematiğe dayanan evrensel-tümel bir bilim kurmak için matematiği yani aritmetiği ama özellikle de geometriyi temel alan bir yöntem geliştirir. Onun bu yöntemde önemle vurguladığı şey geometricilerin bütün problemlerin çözümünde uyguladıkları çözümleme konusudur. Descartes'ın bu çözümleyici yöntem anlayışında çözümlemeyi ve sıralamayı vurgulamasında Bacon'ın *Novum Organum* adlı eseri etkilidir. Descartes, Bacon gibi bilimsel yöntem için doğrudan tümevarımı

²³ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 21,22

savunmasa da, tıpkı onun gibi doğa araştırmalarında gözlem ve deneyin önemine dikkat çekmiştir.

1.3. Descartes'ın *İkinci İtirazlara Yanıtlar'da Geometrik Yöntem Kullanma Denemesi*

Descartes *Meditasyonlar'a* olan itirazlara verdiği yanıtlarda geometri aracılığıyla birçok hakikatin ortaya koyulabileceğini dile getirir. Ona göre geometrinin hakikatleri asla değişmez ve hep aynı kalırlar çünkü geometrik ilkeler tanrı tarafından verilmiştir. Descartes *Meditasyonlar'ın İkinci İtirazlar ve Yanıtlar'ında* ise (burada itirazlar Marin Mersenne ve diğerleri tarafından yapılmıştır) kendisine yapılan itirazlara cevaben ruhun ölümsüzlüğü ve ruh-beden ayrımı konusundaki argümanlarını geometrik tarzla ortaya koyması gerektiğini belirtir. Descartes'ın ikinci itirazlara verdiği yanıt kısmında onun fikirlerini ilk kez geometrik yöntemle kaleme aldığını görürüz: “geometrik yazı tarzında iki şeyi ayırt ediyorum: *düzen ve kanıtlama yöntemi.*”²⁴ *Düzen* ile şunu kasteder: bir konuda ortaya konulan şeyler kendinden sonra açıklanan şeyler vasıtasıyla değil, kendinden önce açıklanan şeyler yardımıyla bilinmelidir. Descartes *Meditasyonlar'da* bu düzen anlayışını sıkı bir şekilde takip etmeye çalıştığını söyler. Dolayısıyla ruh ve beden arasındaki ayrımı hemen ilk meditasyonlarında değil, *Altıncı Meditasyon'da* ele aldığına dikkat çeker çünkü ruh ve beden arasındaki ayrım konusu kitaptaki diğer konulara (örneğin Tanrı gibi, maddesel şeylerin özü gibi) bağlıdır.²⁵

Geometrik tarzla ilgili düzen konusu bağlamında *Meditasyonlar'da* Tanrı hakkındaki tanımları örnek vermek mümkündür. Descartes *Meditasyonlar'ı* doğrudan geometrik yöntemle yazmamış olsa, bazı kısımlarda geometrik yöntemi çağrıştıran tanımlar bulunur. Buna özellikle Tanrının varlığı hakkındaki *Üçüncü Meditasyon* örnek verilebilir: “Tanrı adıyla sınırsız, ebedi, değişmez, bağımsız, her şeyi bilen, şeylerin (...) yaratıldığı ve meydana getirildiği bir tözü kastediyorum.”²⁶ Descartes Tanrı tanımının çok üst derecede olumlu nitelikler içermesinden hareketle, Tanrı idesinin kaynağının ancak Tanrının kendisi olabileceği sonucunu çıkarmaktadır. Yani onun Tanrı tanımı, başka kanıtlamalara ve önerme sonuçlarına gitmektedir. Buradan da ruh ve beden

²⁴ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), trans.: Michael Moriarty, New York: Oxford University Press, 2008, 99

²⁵ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 99

²⁶ Descartes, *Meditasyonlar*, çev.: İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007, 41

arasındaki ayrımı, ruhun ölümsüzlüğü konularını açıklamaktadır. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında Descartes'in ikinci itirazlara yanıt verirken bu konuları doğrudan geometrik yöntemle yazdığını da göstereceğim. Şimdi onun geometrik tarz konusundaki ayrımına tekrar dönelim.

Descartes'in geometrik tarza ait olarak yukarıda bahsettiği unsurlardan biri düzendir. Diğeri ise *kanıtlama yöntemi*dir, bunu da ikiye ayırarak inceler: analiz (analize dayanan kanıtlama yöntemi) ve sentez. Ona göre analize dayanan kanıtlama yöntemi bir konuyu metodolojik olarak keşfetmenin gerçek yoludur. Bu yolda okuyucu araştırma konusunu yeterince istekle ve dikkat takip ederse, onu kendisine sanki a priori olarak verilmiş gibi kavrayacaktır.²⁷

Kanıtlama yöntemlerinden diğeri olan sentez ise analizin tam tersidir. Sentezde a posteriori olan takip edilir, hangi sonuçların çıkarıldığı açıkça gösterilir. Ayrıca tanım, varsayım, aksiyom, teorem ve problem dizisinden yararlandığı için sonuçlara itiraz edenlere sonucun öncüllerde yer aldığı gösterilerek itiraz geçersiz kılınır. Descartes'a göre sentez analize dayanan kanıtlama yöntemi kadar yeterli değildir. Bu sebeple Descartes *Meditasyonlar*'da eski geometricilerin kullandığı sentez yöntemini değil analize dayanan kanıtlama yöntemini, diğer deyişle analitik yöntemi kullandığını söyler. Sentez, geometri konuları için uygun ve değerli olsa da metafizik konular için uygun değildir.²⁸ Geometride kullanılan sentez yöntemi sonuçları düzgün bir şekilde çıkarma işini kolaylaştırır. Ayrıca önermelerin hepsi hem baştan sona birbiriyle bağlantılı olduğu için hem de bazı önermeler söz konusu problemin belirli bir yönüne tekabül ettiği için her bir önermenin üzerinde ayrı ayrı durabilmek de mümkündür. Ancak metafizik konularda böyle bir inceleme şekli mümkün değildir. Çünkü metafizikteki en büyük zorluk birincil kavramların açık ve seçik olarak algılanmasıdır. Metafizik konulardaki hakikatler sahip olduğumuz önyargılarla çeliştiği için geometri konusunda kabul edilen hakikatlerden daha az bilinebilirdir. Bu hakikatler sadece dikkatli olanlar, zihinlerini mümkün olduğunca bedensel şeylerden uzaklaştırılanlar ve zihnini derin bir düşünceye yoğunlaştıranlar (meditasyon yapanlar) tarafından bilinebilir.²⁹

Descartes her ne kadar metafizik konularda sentez yönteminin kullanılamayacağını söylese de, aynı bölümde kendisi senteze dayanan

²⁷ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 99

²⁸ Descartes incelediği metafizik konularda özellikle dikkatle düşünmeye önem verdiği için Çalışmasını Tartışmalar değil *Meditasyonlar* olarak adlandırmıştır. Bknz.: Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 100

²⁹ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 100

geometrik yöntemle metafizik bir konuda yazma girişiminde bulunur. *İkinci İtirazlar ve Yanıtlar*'da geometrik yöntemi yukarıda özetlediğimiz gibi ele aldıktan sonra fikirlerine yapılan itirazlara yanıt olarak *Meditasyonlar*'daki Tanrının varlığını kanıtlayan sebepler konusunu, ruh ve beden ayrımı hakkındaki düşünceleri yeniden ele almış ancak daha etkili ifade edebilmek adına bu defa onları geometrik yöntemle yazmıştır.

İkinci İtirazlar ve Yanıtlar Descartes'ın felsefi düşüncelerini ilk kez doğrudan geometrik yöntemle yazdığı bir bölüme sahip olan ilk eserdir. *İkinci Yanıtlar*'ın geometrik yöntemle yazılmış olan bölümü çeşitli konulardaki tanımlarla başlamaktadır.³⁰ Toplamda on tanım bulunmaktadır. İlk tanımlar ideler hakkındadır. Sonrakiler ise ruh ve beden ayrımına odaklanmıştır. VIII. Tanım'da ise tanrı tarif edilmiştir. Tanımlardan sonra yedi postülat bulunmaktadır. İlk postülat *Meditasyonlar*'da detaylı olarak açıklamış olduğu tüm yargılardan şüphe etmek hakkındadır ve diğer postülatlar da bu konuyu açıklamaktadır. Tanım ve postülatlardan sonra ise aksiyomlar ya da ortak kavramlar gelir. İlk aksiyom Tanrının kendi kendinin nedeni olduğunu belirtmektedir. Diğer aksiyomlarda ise Tanrının diğer şeylerin nedeni olması açıklanır.³¹ Descartes'a göre bütün bu tanım, postülat ve aksiyomlarla Tanrının hem doğası gereği hem de bizdeki tanrı fikrinden hareketle bilindiği, Tanrı fikrini bildiğimiz için var olduğumuz ve ruh-beden arasında gerçek bir ayrım olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.³²

2. Spinoza'nın Geometrik Yöntem Anlayışının Doğuşu

2.1. Spinoza'nın Yöntem Anlayışının Gelişimi ve *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*

Spinoza da Descartes gibi eserlerinde doğrudan yöntem arayışı içerisindeydi. O da aklı daha iyi ve doğru kullanmanın yollarını arar. Onun *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme* adlı eseri bize Descartes'ın *Metot Üzerine Konuşma*'sını hatırlatır. Spinoza bu eserinde şöyle der: "(...) aklı iyileştirmenin ve işin en başında mümkün olduğu kadarıyla arındırmanın bir yolunu bulmalıyız ki şeyleri hatasız ve olabilecek en iyi şekilde anlasın."³³ Ona göre en üst insani

³⁰ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 102

³¹ Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 105

³² Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), 106

³³ Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Çiğdem Dürüşken-Eyüp Çoraklı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2019, 29

bilince varabilmek için yapılması gereken tüm bilimsel bilgileri tek bir gaye ve kapsam altında toplamaktır.³⁴ Bunun için kullanılacak en doğru yöntem ise doğruluğun kendisini yani şeylerin nesnel özlerini veya şeylere ilişkin kavramları düzgün bir mantıkla araştırmaktır. Spinoza'ya göre bu yöntem akıl yürütme ve anlamayla alakalıdır. Yöntemin en temel amacı ise kendi anlama kapasitemizi bilmektir. Bu yöntem aracılığıyla yapılması istenen zihnimize rehber olacak belirli kurallar tespit etmek ve gereksiz uğraşlarla yorulmadan anlayabileceğimiz ne varsa bu ölçüt doğrultusunda anlamaya çalışmaktır.³⁵

Bu aşamada Spinoza'nın sözünü ettiği yöntemi için vurgulanması gereken hususlardan birisi de "en yetkin Varlık kavramıdır." Ancak Spinoza'nın "en yetkin Varlık" kavramından bahsetmeden evvel Descartes'ın *Metot Üzerine Konuşma*'da (*Meditasyonlar*'da da) her şeyden şüphe edip soruşturmalarını yaparken ruhun (benin) varlığını temellendirdiği "düşünüyorum öyleyse varım" önermesini aradığı felsefe için ilk hakikatlerden biri olarak görmesi fikrini hatırlatmak gerekir. Descartes'a göre en önemli ilk hakikat Tanrı'dır; düşünen bendeki en mükemmel varlık fikri ona Tanrı tarafından verilmiştir.³⁶ Öteki hakikatler ise bizdeki bu ilk hakikatlerden hareketle çıkarılabilir (tümdengelim yoluyla). Çünkü dünyada tanrı ve ruh dışında onlar kadar açık ve anlaşılır olan başka bir şey yoktur.³⁷

Descartes'ın ilk hakikatler hakkındaki bu fikirlerini kısaca özetledikten sonra Spinoza'nın "en yetkin Varlık" fikrine tekrar dönebiliriz. Spinoza'ya göre bahsettiği yöntemin en yetkin halini almasının yolu ancak "en yetkin Varlık" kavramını edindiğimizde mümkün olabilir.³⁸ "En yetkin Varlık" olan Tanrı hakkındaki "Tanrı vardır", önermesi inkâr edilemez ilk ezeli-ebedi hakikattir.³⁹ Spinoza'nın bahsettiği yöntem ise bu Tanrı kavramıyla doğrudan ilgilidir. Yöntem ilk ilkeler ve ilk kavramlar üzerine düşünme etkinliğidir. Spinoza'ya göre böylesi bir yöntemin var olmasının ilk koşulu ilk ilkeler ve ilk kavramlardır: "bu yöntem nazari bilgiden ya da kavramın bilgisinden başka bir şey değildir. Dolayısıyla bir ilk kavram olmadıkça, kavramın kavramı da olmayacağından bir yöntem de olmayacaktır."⁴⁰ Yöntem bize bu ilk ilke kavramlardan hareketle doğru çıkarım yapmamızı sağlayan bir araçtır.

³⁴ Spinoza da tıpkı Descartes'ın *Metot Üzerine Konuşma*'sında soruşturması sonuçlanana kadar geçici bir ahlak oluşturması (13) gibi hayatı sürdürmek için bazı davranış kuralları belirler, 29

³⁵ Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, 51

³⁶ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev.: K. Sahir Sel, İstanbul Sosyal Yayınlar, 1994, 33-42

³⁷ Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, 42

³⁸ Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, 61

³⁹ Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, 67

⁴⁰ Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, 51

Spinoza yöntem anlayışını ortaya koyduğu *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme* kitabını bitirmeden yarım bırakmıştır. Ancak yazdığı kısımlarda söylediklerinde onun yöntem anlayışı Descartes'ın yöntem anlayışına çok benzemektedir. Bu çalışma Spinoza'nın doğrudan kartezyen felsefenin en temel kavramlarını incelediği ve tartıştığı bir çalışmadır. Hatta Spinoza burada neredeyse Descartes'ın fikirlerini olduğu gibi tekrar etmektedir. Bu durum onun Descartes'tan ne kadar etkilendiğini açıkça göstermektedir ve geometrik yöntem anlayışının kökenlerini anlamamız için önemli bir kaynaktır.

2.2. Spinoza'nın Kısa İncelemesi ve Geometrik Yöntemle İlk Yazma Denemesi

Spinoza'nın doğrudan her bölümünü geometrik yöntemle yazdığı en ünlü eseri, ölümünden sonra 1677 yılında basılan *Ethica*'dır. *Ethica*'ya kadar olan çalışmalarına dikkatle bakıldığında, özellikle *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme* çalışması göz önünde bulundurulduğunda, Spinoza'nın yoğun şekilde sağlam bir yöntem arayışı içinde olduğu görülür. Nitekim onun geometrik yöntemi birdenbire gelişmemiş, aksine zaman içinde şekillenmiştir. Örneğin *Kısa İnceleme* adlı çalışması onun *Ethica*'ya doğrudan hazırlık yaptığı, oradaki en temel fikirlerini dile getirdiği ve bir kısmını da geometrik yöntemle yazdığı bir çalışmadır. *Kısa İnceleme*'nin 1660 yılı sonlarına doğru kaleme alındığı düşünülmektedir. *İki Bölümde Etik veya Ahlak Bilimi* alt başlıklı kitap iki ana bölümden oluşmaktadır. Buna göre *İlk Bölümü* Tanrının varoluşu ve sıfatlarına dair, *İkinci Bölümü* ise insana dairdir ve tutkuların niteliği ve kökeni, mutluluk ve özgürlük konuları incelenir. Spinoza kitabın iki bölümünü de geometrik yöntemi çağrıştırır bir şekilde sayılarla numaralandırarak maddeler halinde yazmıştır. Bazı bölümlerde her bir maddeyi kendi içinde yine sayılarla maddeler halinde açıklamıştır. Gereken bölümlerde ise ilgili yerlere harflerle dipnot koymuştur. Örneğin *Tanrı'nın Ne Olduğu* başlıklı bölüm şöyle başlamıştır:

“[1] Tanrı'nın varolduğunu kanıtladığımıza göre, ne olduğunu göstermemizin zamanı geldi. onun her biri kendi türünde *sonsuzca yetkin olan ya da sonsuz sıfatlarının yüklendiği bir varlık*^a olduğunu söyledik.

[2] Şimdi görüşlerimizi açıkça ifade etmek için önce şu dört önerme ile başlayalım:

- 1.Sonlu Töz diye bir şey yoktur^b; (...)
2. Birbirine eş iki töz yoktur.
3. Bir töz diğerini husule getiremez.

4. Tanrı'nın sonsuz anlama yetisinde doğada biçimsel olarak bulunandan başka bir töz yoktur."⁴¹

Spinoza yukarıdaki alıntıda görülen a ve b dipnotlarını ilgili yerlerde detaylı olarak açıklamıştır.⁴² Kitabın *Ek I: Tanrı Üstüne* olan bölümü ise Descartes'ın *İkinci İtirazlara Yanıtlar*'da kullandığı aynı tipte bir geometrik yöntemle yazılmıştır. Bu bölüm yedi aksiyomla başlar. Aksiyomlar genellikle töz ve onun sıfatları üzerinedir. Aksiyomlardan sonra ise dört önerme ve bir önerme sonucu bulunur. Önermelerin altında ise onların kanıtlamaları bulunur. Örneğin tözün doğası gereği sonsuz olduğunu dile getiren önermeden sonra tanrının kendi kendinin nedeni olmasına dayanarak yapılan bu önermenin kanıtlanması gelir.⁴³ Spinoza'nın geometrik yöntemle yazmış olduğu bu bölüm onun kendi fikirlerini bu yöntemle yazdığı ilk eseridir.

2.3. Spinoza'nın Descartes'ın Düşüncelerini Geometrik Yöntemle Yazma Girişimi: *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*

Spinoza *Kısa İnceleme* adlı eserinde kullandığı geometrik yöntemle kıyasla daha gelişmiş bir geometrik yöntemi 1663 yılında basılan *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* adlı kitabında kullanır. O, bu kitapta Descartes'ın *Meditasyonlar* ve *Felsefenin İlkeleri* kitaplarındaki bazı temel görüşlerini geometrik yöntemle yeniden yazar ve anlatır. Onun Descartes felsefesini geometrik yöntemle anlatmasının ilk sebebi, aslında yine Descartes'ın yukarıda detaylı olarak anlatmış olduğumuz geometriye olan ilgisidir.⁴⁴ Spinoza'nın Descartes'ın felsefi görüşlerini geometrik yöntemle yazmasının ikinci sebebi de Descartes üzerine verdiği derslerde öğrencilerine onu daha iyi ve açık bir şekilde anlatmak istemesidir. Üçüncü ve en önemli sebebi ise Spinoza'nın aslında kendi felsefi görüşlerini kesin bir şekilde anlatmaya yarayacak, kendisine gelen tüm itirazlara engel olabilecek bir yöntem arayışı içinde olmasıdır. O zamana kadar yazdığı eserlerde böylesi bir yöntem geliştirmek için çabalamıştır.

Çalışmamın bu bölümüne Spinoza'nın geometrik yöntemle yazmış olduğu *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* eserini incelemekle başlayacağım. Kitabın editörü Lodewijk Meyer kitaba yazdığı *Önsöz*'de Spinoza'nın Descartes'ın bazı öğretilerine katıldığını ancak bununla birlikte pek

⁴¹ Spinoza, *Kısa İnceleme*, çev.: Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi, 2015, 32-33

⁴² Dipnotlar da ana metin kadar uzun olduğu için onları alıntılamadım, amacım Spinoza'nın kullandığı yöntemin görülmesidir.

⁴³ Spinoza, *Kısa İnceleme*, 154, 155

⁴⁴ Descartes *Meditasyonlar* kitabına yapılan itirazların bir kısmına kendi fikirlerini geometrik yöntemle yazarak yanıt vermiştir.

çok öğretisini de yanlış bulduğunu ve onları eleştirdiğini söyler.⁴⁵ Spinoza'ya göre Descartes'ın bilimler anlayışı metafizikte karşılaşılan sorunların açığa kavuşturulması ve çözümlenmesinde yetersiz kalmıştır. Metafizikte karşılan sorunları çözmek için sağlam temeller üzerinde anlayış gücümüzü yükseltmemiz gerekmektedir. Spinoza bu amaçla öncelikle Descartes'ın felsefesini matematiksel bir düzen içinde sıralamaya koyulur. Çünkü okuyucular için Descartes'ın eserlerini anlamayı zorlaştıran en önemli sebeplerden biri onların doğrudan geometrik yöntemle yazılmamış olmamasıdır.⁴⁶

Spinoza *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*'de Descartes'ın felsefi düşüncelerini açıklarken onun *İkinci İtirazlar*'a verdiği yanıtlarda kullandığı geometrik yöntemle kıyasla daha detaylı bir geometrik yöntem kullanır. Descartes'ın kullandığı geometrik yöntem sadece tanımlar, postülatlar ve aksiyomlardan oluşmaktaydı. Oysa Spinoza'nın kullandığı geometrik yöntem tanımlar, aksiyomlar, önermeler, yardımcı önermeler, tanıtımlar ve önerme sonuçlarından oluşan bir sistemdir. Spinoza Descartes'tan farklı olarak incelenen önermelerin tanıtlanmasına önem vermektedir. Örneğin Descartes'ın tanrının varoluşu hakkında söylediklerini onun en yüksek derecede eksiksiz bir varlık olduğu aksiyomlarına dayanarak tanıtılmaktadır. Buna göre tanrı kendini koruma gücüne sahip, doğası zorunlu varoluşunu kapsayan, eksiksiz olan en yüksek derecede bir varlık olarak vardır.⁴⁷ Spinoza Descartes'ın Tanrının varoluşu hakkındaki fikirlerini bu şekilde tanıtladıktan sonra, onun ruh ve beden ayrı olduğu konusundaki fikirlerini, Tanrının eksiksiz ve biricik oluşu hakkında söylediklerini, Tanrının aldatıcı olmaması fikrini, onun cisimsiz oluşunu, öncesiz ve sonrasızlığını da tanıtlamaktadır. O bu tanıtlamaları tikel doğrulardan hareketle değil, doğruların tümel özünden hareketle yaptığını belirtir.⁴⁸ Yani tanıtlamalarda söz konusu olan tündengelimdir.

Spinoza *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*'de Descartes'ın temel felsefi düşüncelerini tanıtladıktan sonra "*Metafizik Düşünceler*"i İçeren Ek Bölüm'den itibaren (Kısım 1 ve Kısım 2) Tanrı ve özellikle töz meselesi hakkındaki kendi fikirlerini yazmıştır. Kitabın bu kısımlarında Spinoza Descartes'ın töz anlayışına karşılık kendi töz anlayışını ortaya koyar.

⁴⁵ Lodewijk Meyer, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler* içinde, Önsöz, çev.: Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2015, 21

⁴⁶ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev.: Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2015, 26

⁴⁷ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 47

⁴⁸ Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, 80

2.4. *Ethica: Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*

Spinoza'nın geometrik yöntemi en gelişmiş şekilde kullandığı eseri hiç şüphesiz *Ethica*'dır. *Ethica*'nın tam başlığı şöyledir: *Geometrik Yöntemle Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Ahlak*. Kitabın ilk bölümü Tanrı, ikinci bölümü zihnin doğası ve kökeni, üçüncü bölümü duyguların kökeni ve doğası, dördüncü bölümü insanın esareti ya da duyguların kuvveti, beşinci yani son bölümü ise aklın kudreti ya da insanın özgürlüğü üzerinedir. Spinoza kitapta başta tanrı ve zihin olmak üzere ele aldığı konuları geometrik yöntemle inceler. İncelemesi için neden böyle bir yöntemi seçtiğini de açıklar. Ona göre Descartes eserlerini geometrik yöntemle yazmadığı için “dehasının keskinliğini göstermekten öteye gidememiş”tir. Oysa Spinoza'ya göre inceleme nesnesi edinilen konularda doğa bir ve aynıdır. Buna bağlı olarak doğanın yasaları ve kuralları da her yerde aynıdır, her şey bu yasa ve kurallara tabidir. Dolayısıyla bütün araştırma konuları için bir ve aynı yöntem kullanılmalıdır. Doğanın evrensel yasalarını anlamının tek yolu budur. Nitekim ona göre “Fikirlerin düzeni ve bağlantısı şeylerin düzeni ve bağlantısıyla aynıdır.”⁴⁹ Bu sebeple bir konuda tespit edilen zorunlu doğrular, o konu dışındaki başka doğrularla da bağlantılıdır. Sonuçta hem tanrı ve zihin gibi konular hem de duyguların doğası ve insan eylemleri geometrik yöntemle incelenmelidir.⁵⁰ Spinoza bunu şöyle ifade eder: “insan eylemlerine ve isteklerine sanki geometrik çizgilerden, yüzeylerden ve cisimlerden söz ediyormuşum gibi yaklaşacağım.”⁵¹

Spinoza'ya göre ahlak ve metafizik konularını ele almanın en doğru yolu geometrik yöntemdir. Bu yaklaşımın sonucu olarak *Ethica*'da Euclid'in *Elemantar* kitabında kullandığı yöntemi doğrudan uygulamış, kitaptaki fikirlerinin tamamını *ordine geometrico demonstrata* olarak yani “geometrik yöntemle kanıtlanmış” şekilde yazmıştır. Spinoza ahlakın geometrik yöntemle yazılmasının okuyucu tarafından şaşırtıcı bulunacağını farkındadır.⁵² Ancak ona göre böylesi bir araştırmada en kesin olana ulaşmak sadece geometrik yöntemle mümkündür.

Spinoza'nın kullandığı geometrik yöntem tündengelimine dayanmaktadır. Bu tündengelim dayandığı en temel fikirler ise “doğada matematik zorunluluk vardır” ve “her şeyin kaynağı Tanrıdır.” önermeleridir. Ona göre bunların okuyucuya ikna edici bir şekilde açıklanması için öncelikle sözü edilen önermeler arasında zorunlu bir bağlantı bulunduğu gösterilmeli ve bu bağlantı da geometrik yöntemle kanıtlanmalıdır. Çünkü “eğer doğa

⁴⁹ Spinoza, *Ethica*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2011, 171

⁵⁰ Spinoza, *Ethica*, 315

⁵¹ Spinoza, *Ethica*, 316

⁵² Spinoza, *Ethica*, 315

matematiksel zorunlulukla düzenlenmişse, sahip olduğumuz fikirler de aynı zorunlulukla düzenlenmelidir.”⁵³ Bu yöntemle birlikte en kesin, zorunlu ve itiraz edilemez bilgiye ulaşmak mümkün olacaktır.

Ethica'nın *Birinci Bölümü* on sekiz *Tanım*'la başlar, diğer bölümlerde de tanımlar bulunur. Önermelerin kanıtlanması tanımlara, aksiyomlara ve önceden kanıtlanmış olan önermelere bağlıdır. Bu yüzden tanımlar kitabın en önemli unsurları olarak görülebilir. *Birinci Bölüm*deki tanımlar kitabın tamamını ilgilendiren en temel konular hakkındadır. Bu tanımlarda kendi kendinin nedeni ifadesinin ne olduğu, sonluluğun ne olduğu, sıfatın (attributum) ne olduğu, tözün ne olduğu, tanrının ne olduğu ortaya koyulur.⁵⁴ Bu noktada Spinoza *Mektuplar*'da kendisine tanım hakkında sorulan sorulara yanıt verirken tanımı ikiye ayırarak inceler. Buna göre “tanım bir şeyi ya anlama yetisinin dışında mevcut olduğu gibi açılar”, bu durumda doğru bir tanımdır. İkinci türden tanım ise “bir şeyi bizim kavradığımız veya kavrayabileceğimiz gibi açılar”, bu durumda tanımın sadece kavranması gerekir.⁵⁵ Spinoza'ya göre tanımların doğruluğu ise onlardan çıkan sonuçların kanıtlanmış olmasıyla ilişkilidir.⁵⁶

Ethica'da tanımlardan sonra aksiyomlar gelmektedir. *Üçüncü Bölüm* dışında kalan dört bölümde aksiyomlar vardır. Aksiyomlar şeylerin genel ilkeleri hakkındadır. Bu sebeple aksiyomlar hem tanımların anlaşılmasında hem de kendisinden sonra gelen önermelerin açıklanmasında yardımcı işlevi görürler. Ama öte yandan tanımlardan ayrı olarak da düşünülemezler. Örneğin *Birinci Bölüm*deki “Varolan her şey ya kendi başına vardır, ya da başka bir şeye bağlı olarak”⁵⁷ aksiyomu bu bölümdeki tanımlarla doğrudan bağlantılıdır. Tanımların doğruluğu çıkan sonuçların kanıtlanmış olmasıyla ortaya koyulurken, aksiyomlar doğrulukları için kanıtlanmaya gereksinim duymazlar çünkü onlar kendiliğinden açıktırlar.

Ethica'nın en önemli elemanları önermelerdir. Tanrı, zihin, duygular, duyguların insan üzerindeki etkisi ve insanın özgürlüğü gibi konularda varılan felsefi sonuçlar önermeler aracılığıyla dile getirilir. Toplam 259 önerme vardır. Ek olarak bu önermelerin kanıtlamaları, önerme sonuçları ve aralarda notlar bulunur. Önermeler tek başına anlaşılmaları zor olduğu için, çoğu durumda kanıtlama gerektirirler ve ancak bu kanıtlamalar aracılığıyla açık kılınırlar. Bu

⁵³ Steven Nadler, *Spinoza'nın Etika'sı*, çev.: Özgür Şahin, İstanbul: Say Yayınları, 2021, 75

⁵⁴ Spinoza, *Ethica*, 33

⁵⁵ Spinoza, *Mektuplar*, çev.: Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi, 2014, 91

⁵⁶ Spinoza tanım yapmanın koşullarını *Akılın Islahı Üzerine Bir İnceleme* adlı çalışmasında ayrıntılı olarak açıklar. Bknz. 115-119

⁵⁷ Spinoza, *Ethica*, 34

sebeple önermelerden sonra onların kanıtlaması ve önerme sonuçları gelir. Bazen açıklayıcı notlarla anlaşılmayan noktalar okuyucu için açıklanır.

Hem Descartes hem de Spinoza'nın geometrik yönteminde en etkili eser Euclid'in *Elemanlar*'ıdır. Euclid bu eserinde geometrik yöntemle kendi dönemine kadar ortaya konulmuş olan ve kendi geliştirdiği geometrik bilgileri tanımlar, aksiyomlar, postülatlar ve sonuçlar aracılığıyla sistemli bir şekilde düzenlemiştir. Yani *Elemanlar*'da senteze dayanan ispatlayıcı bir geometrik yöntem kullanılmıştır. Ancak Descartes'a göre bu yöntem özellikle metafizik konularda kullanmak için uygun değildir çünkü metafizik konularda ispatın başlangıç noktaları olan aksiyomlar ve tanımlar üzerinde anlaşmaya varmak neredeyse imkansızdır.⁵⁸ Descartes her ne kadar *İkinci Yanıtlar*'da *Meditasyonlar*'daki bazı fikirlerini geometrik yöntemle yazma girişiminde bulunduysa da, eserlerinin neredeyse tamamını *Metot Üzerine Konuşma*'da geliştirdiği yönteme uygun bir yaklaşımla yazmaya çalışmıştır. Çünkü o daha çok ölçme ve sıralamaya dayanan konularda senteze dayanan geometrik yöntemin kullanılmasını önermiştir, metafizik konularda ise bu yöntemi kullanmaya çekinmektedir. Spinoza ise Descartes'ın geometrik yöntemle olan yaklaşımını daha da ileri götürmüş ve ahlak dahil olmak üzere hakikatin araştırıldığı her konuda geometrik yöntemin kullanılabileceğini iddia etmiştir. *Ethica*'da kullanılan geometrik yöntem bu iddianın en önemli sonucudur.

Sonuç

Buraya kadar ele aldıklarımı toparlayacak olursam: çalışmamın ilk kısmında ilkin Descartes'ın çağının fizik anlayışına uygun olarak temelde sıralama ve ölçmeye dayanan bir bilim olan *mathesis universalis*'ini ele aldım. Ardından *mathesis universalis* projesinin onun yöntem anlayışını nasıl şekillendirdiğini inceledim. Çalışmamın İkinci Kısmında ise Spinoza'nın başta aklın nasıl doğru bir şekilde kullanılacağına ilişkin belirlenmesi konusu olmak üzere, özellikle geometri temelli kesin bilim arayışı ve yöntem anlayışı konusunda Descartes'tan nasıl etkilendiğini gösterdim. Buraya kadar olan incelemelerim şunu göstermiştir: Spinoza'nın Descartes etkisinde gelişen geometrik yöntemi *Ethica*'ya kadar pek çok aşamadan geçmiştir, zaman içinde şekil değiştirmiştir. Bununla birlikte Spinoza sadece yöntem konusundaki düşüncelerinde değil ahlak konusundaki düşüncelerinde de Descartes'tan yoğun şekilde etkilenmiştir. Öyle ki Spinoza'nın pek çok çalışmasında onun kendi fikirlerini Descartes'ın fikirlerinden ayırt etmek pek mümkün değildir. Nitekim onun felsefesinin en

⁵⁸ Noa Shein, *The Cambridge Descartes Lexicon* içinde *Geometrical Exposition*, s.319-321, ed Lawrence Rolan New York: Cambridge University Press, 2016, 320

önemli amaçlarından biri Descartes felsefesini itiraz edilmeyecek şekilde temellendirmektir.⁵⁹

Spinoza geometrik yöntemi ile Descartes'ın çeşitli sebeplerle yarıda bıraktığı *mathesis universalis* projesini tamamlamak istemiştir. Bu amaç için ahlakı bile geometrik yöntemle yazmıştır. Spinoza ahlakla ilgili kitabı *Ethica*'da, hem kendi hayatının etkisiyle hem de çağının matematiğe yaklaşımının bir sonucu olarak ahlak alanını incelerken geometrik yöntemi kullandığını iddia etse de ele aldığı hisler, eylemler ve değerler gibi ahlakla ilgili konular ölçülüp hesaplanabilir konular değildir. Geometri ve aritmetik, eğer olgular alanında kullanılacaksa, ölçme, hesaplama ve bağlantı kurma tarzında kullanılmalıdır.⁶⁰ Oysa Spinoza'nın *Ethica*'da ele aldığı tanrı, özgürlük, insan arzuları, mutluluk, zihin gibi konular nicelik değildir, niteliktir. Bu sebeple bu tip konularda Euclid geometrisini temel alan bir geometrik yöntemin gerçekten o yönteme uygun olarak kullanılmasının imkânı ve yöntemin hakkıyla uygulanabilirliği tartışmalıdır. Spinoza geometrik yöntemi ele alınan konulara hakikaten uygulamış mıdır, yoksa söz konusu yöntem sadece retorik bir format olarak mı kalmıştır?⁶¹ Spinoza elbette ele aldığı bu konulara geometrik yöntemi içkin olarak uyguladığını yani incelediği şeyleri ölçtüğünü veya hesapladığını iddia etmemiştir. Onun amacı geometrik format sayesinde düşüncelerini ikna edici bir şekilde sunmak ve kendisine yapılacak olan itirazlara karşı çıkabilmektir. Spinoza geometrik yöntemi argümanlarını güçlendirecek retorik bir araç olarak "kullanmıştır" ya da başka deyişle düşüncelerini geometrik yöntemle "süslemiştir". O kendinden sonra gelişen Euclid dışı geometrilerin varlığını bilseydi, hala yazdığı konularda matematiksel kesinlik bekleyip *Ethica*'yı geometrik yöntemle yazar mıydı? Acaba kullandığı geometrik yöntem konusunda kendisi hiç şüpheye düştü mü? *Mektuplar*'da gördüğümüz kadarıyla Spinoza *Ethica*'da geometrik yöntem kullanması konusunda pek çok itirazla karşılaşmıştır. Kesin bilgi arayışının tüm konuları kapsayacak şekilde uygulanması ve her konuda matematiksel kesinlik beklenmesi rasyonalizmin içinden çıkamadığı büyük bir problemdir. Bugün Euclid dışı geometrilerle ve matematiğe olan yeni yaklaşımlar sonucu (örneğin Gödel'in Tamamlanmamışlık Kuramı) matematiksel kesinlik ve kesinliğin imkânı konuları derinlemesine tartışılmaktadır.

⁵⁹ Yine de bilindiği gibi Spinoza başta töz anlayışı ve bu anlayıştan doğan pek çok konuda (örneğin; düalizm) Descartes'la fikir birliği içinde değildir.

⁶⁰ Descartes da *mathesis universalis* konusundaki fikirlerini açıklarken bu yaklaşımı savunmuştur.

⁶¹ Spinoza'nın geometrik yöntemle neden bu kadar önem verdiği konusu ve Spinoza *Ethica*'ya geometrik yöntemi hakkıyla uygulaysaydı ne olurdu konusu başka bir çalışmamda tartışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Metafizik*, çev.: Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1996.
- Buzon, Frédéric de "The Cambridge Descartes Lexicon" içinde *Mathesis Universalis*, ed Lawrence Rolan 475-478 New York: Cambridge University Press, 2016.
- Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev.: Müntekim Ökmen, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1999.
- Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev.: K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- Descartes, *Meditasyonlar*, çev.: İsmet Birkan, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2007.
- Descartes, *Meditations on First Philosophy* (with Selections from the Objections and Replies), trans.: Michael Morriarty, New York: Oxford University Press, 2008.
- Koyré, Alexandre, *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, çev.: Kurtuluş Dinçer, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2010.
- Meyer, Lodewijk, "Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler" içinde, *Önsöz*, çev.: Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Mittelstrass, J., The Philosopher's Conception of Mathesis Universalis from Descartes to Leibniz, *Annals of Science* 36:6 (2006):593-610. Erişim Tarihi: 20 Ağustos, 2022, doi.org/10.1080/00033797900200401.
- Nadler, Steven, *Spinoza'nın Etika'sı*, çev.: Özgür Şahin, İstanbul: Say Yayınları, 2021.
- Platon, *Devlet*, çev.: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cımcöz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Shein, Noa, "The Cambridge Descartes Lexicon" içinde *Geometrical Exposition*, s.319-321, ed Lawrence Rolan New York: Cambridge University Press, 2016.
- Spinoza, *Aklın Islahı Üzerine Bir İnceleme*, çev.: Çiğdem Dürüşken-Eyüp Çoraklı, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2019.
- Spinoza, *Kısa İnceleme*, çev.: Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza, *Descartes Felsefesinin İlkeleri ve Metafizik Düşünceler*, çev.: Coşkun Şenkaya, Ankara: Dost Kitabevi, 2015.
- Spinoza, *Ethica*, Çeviren: Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Spinoza, *Mektuplar*, çev.: Emine Ayhan, Ankara: Dost Kitabevi, 2014.